

**G‘ARB MUTAFAKKIRLARI QARASHLARI PEDAGOGIK TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING
NAZARIY ASOSLARIDAN BIRI SIFATIDA****Gulbahor Xolmirzayeva,**

Andijon davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya: maqolada G‘arbning faylasuf olimlari va psixologlari tomonidan tafakkur mohiyati, inson xulq-atvorida tutgan o‘rni qanday talqin etilgani haqidagi mulohazalar bayon etilgan. Falsafiy va psixologik yondashuvlarning pedagogik dunyoqarash, xususan, bo‘lajak tarbiyachilar pedagogik tafakkurini shakllantirishda metodologik omil, nazariy asos bo‘lishiga e‘tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: tafakkur kategoriyasi, pedagogik tafakkur, falsafa, psixologiya, xulq-atvor, fikrlash, taqqoslash.

Ta‘limning ustuvor ahamiyati va maqsadli yo‘nalishlarining o‘zgarishiga olib kelgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ehtiyojlari oliy pedagogika maktablarini nafaqat amaliy faoliyat ko‘nikmalariga ega bo‘lgan yangi avlod o‘qituvchilarini tarbiyalash zarurati bilan duch kelmoqda balki transformatsiya vositalari, shuningdek, har bir bolaning rivojlanish strategiyalarini ko‘rishga imkon beruvchi aqliy faollikni talab etmoqda. Shaxsiy, o‘ziga xos pedagogik vaziyatlarning orqasida umumiy, tabiiy sabab-oqibat munosabatlarini ko‘rishga intiladigan va ko‘ra oladigan o‘qituvchiga bo‘lgan talab, ta‘lim maqsadlariga erishishning u yoki bu usullarining samaradorligini oldindan belgilab beradi, kelajakdagi o‘qituvchini tayyorlash rejasi yo‘nalishini nazarda tutadi. Ushbu jarayonlar o‘qituvchining nazariy va pedagogik tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan.

Tarbiyachilik kasbini tanlagan talabalarning pedagogik tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan har qanday ilmiy ishlanmalar uning mohiyati haqidagi ma‘lum umumiy nazariy g‘oyalarga asoslanadi. Ana shunday nazariy asoslardan biri G‘arb faylasuflari va psixologlarining asarlari, ilmiy qarashlaridir.

Bo‘lajak tarbiyachining nazariy pedagogik tafakkuri o‘ziga xos integratsiya xarakteridagi hodisadir. Ushbu hodisaning mohiyatini anglash uchun qator kategoriyalarni chuqur va har tomonlama tadqiq qilish zarur. Ushbu kategoriyalar quyidagilardan iborat: a) tafakkur asosiy kategoriya sifatida o‘rganilayotgan hodisaning asosiy belgilarini ifodalaydi; b) nazariya bilishni tizimlashtirishning alohida shakli; c) pedagogik tafakkur ma‘naviy borliqni o‘zlashtirishning o‘ziga xos ko‘rinishi; d) bo‘lajak o‘qituvchi kasbiy tafakkur shakllanishi subyekti sifatida.

Antik davr falsafasida shakllangan an‘anaga ko‘ra insonni boshqa mavjudotlardan farqlaydigan asosiy belgi uning tafakkuri sanaladi (Demokrit, Platon, Aristotel). Inson, eng avvalo, aqldir. Aristotelning ushbu fikridan kelib chiqib shuni aytish mumkinki tafakkur insonning asosiy belgisidir.

Qadimgi mutafakkirlar tafakkurning inson hayotidagi rolini yuqori baholaganlar. «Odamlarning baxti qullarda yoki pulda emas, balki ehtiyotkorlik va to‘g‘ri fikrlashdadir» [1,14] deb ta‘kidlaydi Demokrit. U yaratgan konsepsiyaga ko‘ra tafakkur inson xohish istaklarini cheklovchi hamda inson xulq-atvorini tartibga soluvchi omil sifatida inson hayoti va faoliyatida katta ahamiyat kasb etadi.

Falsafa va psixologiyaning keyingi rivojlanishida ushbu g‘oya har tomonlama rivojlanib takomillashib bordi. Xususan, J.Dyui insonning xulq-atvori boshqaruvi mexanizmlarini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotida muayyan qarashlarni aytib o‘tgan. Tafakkur vositasida inson o‘z hatti-xarakatlari va ularning oqibatlari o‘rtasidagi konkret bog‘liqlikni, ularning biri ikkinchisini keltirib chiqarishi, tushunib yetishi, o‘z xulq-atvorini nazorat qilish imkonini beradi. Shu bilan bir qatorda tafakkur bir xodisada boshqa hodisaning belgilari mavjudligini anglash va shu orqali ular o‘rtasidagi aloqadorlikni ta’kidlashi bashoratchilik funksiyasini bajaradi. Bunda har qanday natija yoki oqibat undan oldingi sodir bo‘lgan voqea va xodisalarga bog‘liqligi aniqlanadi [2,384].

Tafakkurning boshqaruvchilik funksiyasi Z.Freydning shaxs psixodinamik nazariyasida o‘ziga xos tarzda bayon qilingan. Shaxsning topografik modelini yaratish jarayonida muallif mantiqiy tafakkurni Ego xududiga ya’ni ong oldiga joylashtiradi. Aynan shu qism intellektual jarayonlar borishiga mas’ul. Ushbu ikkinchi jarayon ta’sirida xohish istaklar tashqi dunyo tomonidan qo‘yilayotgan cheklovlar bilan kelishiladi hamda xulq-atvor kerakli yo‘nalishga yo‘naltiriladi hamda individning instinktiv ehtiyojlari xavfsiz ravishda qondirilishi ta’minlanadi. O‘z-o‘zidan tafakkur xulq-atvor regulyatori yoki boshqaruvchi sifatida jamiyat bilan birgalikda faoliyat olib borib hayotiy muammolarni o‘zi va atrofdagilar uchun qulay tarzda xal qilish imkonini beradi. O‘z vaqtida J.Piaje nazariyasida tafakkur intellekt tarkibidagi asosiy omil sifatida subyekt va atrofdagi voqelik o‘rtasida muvozanatni ta’minlovchi moslashuvchan mexanizm sifatida talqin qilinadi. Ushbu fikr muallifni tafakkur nafaqat inson ruhiyatida balki uning butun hayotida yetakchi rol o‘ynashi haqidagi ishonchga olib keladi.

S.L.Rubinshteyn xulq-atvorda fikrlashning ahamiyatini ikkinchisining o‘zgaruvchanlik bilan to‘yinganligida ko‘radi, buning natijasida tashqi vaziyatning o‘zgaruvchan tarkibiy qismlariga muvofiq, uning muhim tomonlari, aloqalari va munosabatlarini ajratib ko‘rsatish orqali harakatlarni boshqarish uchun sharoitlar paydo bo‘ladi [3,114]. Inson o‘zining tafakkuri bilan olamdagi barcha mavjudotlardan ajralib turadi, hamda olamning sir-sinoatlariga chuqurroq kirib bordi. Natijada uning tashqi olam bilan munosabatlari shakllanib bordi. O‘z-o‘zidan tafakkur tashqi olam bilan hamjihatlikni, insonning olam bilan muloqotini ta’minlab hayotiy maqsadlarga yetish uchun sharoit yaratadi.

Yuqoridagilarni amalga oshirishi subyektning voqelikni muayyan qismiga qo‘shilishi va muayyan faoliyat doirasida o‘zaro aloqalarni o‘rnatishini talab qiladi. O‘qituvchi uchun ushbu jihat ta’lim sohasidagi professional pedagogik faoliyat bo‘lib, uning o‘ziga xos xususiyatlari subyektning (o‘qituvchining) atrofdagi voqelikni aks ettirish xususiyatlarini belgilaydi. Shu ma’noda pedagogik tafakkur kasbiy xususiyat bo‘lib, o‘qituvchini “shakllantiradi”, bir tomondan uning kasb egasi bo‘lishiga imkon beradi, ikkinchi tomondan, uni boshqa kasb vakillaridan ajratib turadi.

Bundan tashqari, pedagogik tafakkur ta’sirida vaziyatning xususiyatlariga, individual ong tamoyillari va me’yorlariga muvofiq xatti-harakatlar strategiyasi ishlab chiqiladi, amaliyotning haqiqiy ehtiyojlariga mos keladi, o‘qituvchi faoliyatini tartibga soluvchi rol o‘ynaydi.

Xulq-atvor va tafakkurning aloqadorligi nuqtai nazardan qaraganda A.N.Leontev [4,332] ilgari surgan konsepsiya diqqatga sazovor. Unga ko‘ra tashqi faoliyat strukturasi (xulq-atvorni tashkil etgan) va ichki faoliyat (tafakkurni tashkil etgan) ta’sirida insonning olam bilan aloqadorligi va ichki hayoti o‘rtasida analogiya mavjud. Ichki tafakkur faoliyati nafaqat tashqi

amaliyot vositasida vujudga keladi, balki u bilan bir xil tarkibiy tuzilmaga ega. A.N. Leontiev tomonidan amalga oshirilgan inson faoliyatini tavsiflovchi ichki munosabatlar tahlili uning makrotuzilmasini tashkil etuvchi «birliklarni» aniqlashga imkon berdi:

1. Ularga sabab bo‘lgan motivlar ta‘siridagi alohida harakatlar.
2. Muayyan maqsadlarga yo‘naltirilgan xarakterlar.
3. O‘z oldiga qo‘yilgan qat‘iy maqsadlarga bevosita bog‘liq bo‘lgan jarayonlar (maqsadlar).

Fikrlash jarayonidagi asosiy amaliyotlar bilish motivi vositasida bilvosita ya‘ni ob‘ektiv qonuniyatlar va aloqalarning mohiyatini anglash orqali yuzaga chiqadi. Ular tarkibiga quyidagilarni kiritish mumkin:

Taqqoslash, narsa va xodisalarni bir-biriga solishtirib farq va o‘xshashliklarni aniqlash. Analiz fikrda butunni qismlarga ajratib har birini alohida o‘rganish. Sintez analizda qismlarga ajratilgan qismlarni butunlash, mavxumlashtirish, umumlashtirish, xususiy, alohida, yakka belgilarni olib tashlash, qator yakka narsa va xodisalaridagi umumiy jihatlarni saqlash kabilardir [3, 324-328].

Ichki va tashqi faoliyatning umumiyliigi bir-biriga o‘tish, bir-birini to‘ldirish kabi xususiyatlar orqali namoyon bo‘ladi. Ular o‘rtasidagi bog‘liqlik V.P.Zinchenko va N.D.Gordoevalarga ko‘ra bunday aloqadorlik har qanday faoliyatning asosiy belgisi bo‘lgan mexanizm ya‘ni refleksiya vositasida amalga oshiriladi. L.S.Vigotskiyning holatlar mantig‘ida refleksiya yuqori darajadagi psixik funktsiya sifatida baxolanib, uning yordamida barcha hatti-xarakterlar ular real yoki tafakkurga oid bo‘lishidan qat‘iy nazar asoslab beriladi [5,26]. Refleksiyaning falsafiy psixologik jihatdan tahlil qilinishi uning yangi jihatlarni va yangicha yondoshuvlarni keltirib chiqaradi. Olingan ma‘lumotlarning yig‘indisi sifatida hozirgi kunda uni tafakkur mexanizmi deb atashga imkon beradi.

L.Feyerbax insonni o‘z-o‘zini anglash g‘oyasini uning fikriy faoliyatini refleksiya akti sifatida namoyon bo‘lishi orqali asoslaydi. “Fikrlovchi mavjudot o‘z-o‘ziga mos u o‘zining shaxsiy ob‘ekti, o‘z mohiyatini o‘zida jamlagan va o‘zligini o‘zi orqali ko‘rsatadi” [6,93].

Tafakkur mohiyatini ochib berishda M.K.Mamardashvili e‘tiborini refleksiyaga qaratadi. “Tafakkurimiz doimo o‘zimiz va tafakkurimiz tomonidan boshqariladi. Va u har doim prinsipial holda o‘zga, fikrda aks etadi. Shu tafakkurdir” [7,50-53]. Shu bilan bir qatorda muallif o‘zimizda o‘zgalarni tinglash ko‘nikmasini rivojlantirib borishimiz zarurligini ta‘kidlab, aynan o‘zaro muloqot ta‘sirida xolatlarni anglash yuz beradi. Bu esa o‘z navbatida insondagi ma‘naviylikni keltirib chiqaradi.

Psixologiyada ushbu g‘oya I.S.Kon tomonidan rivojlantirildi. Bunda tafakkurimizda tasavvur qilingan xolatlarni va kuzatuvchini o‘ziga nisbatan va izlanuvchini o‘zgaga nisbatan genetik bog‘liqlik vujudga keladi. Refleksiya chuqur izchil o‘z-o‘zini aks ettirish sifatida namoyon bo‘lib xamjixatlikda faoliyat olib borayotganlarning ichki olamini anglash hisoblanadi [8,265].

Taqdim qilinayotgan g‘oya va yondashuvlarning bizni qiziqtirayotgan kontekstda ketishi nazariy pedagogik tafakkurning asosiy belgilarini ochib beradi hamda bolaning ichki olamini o‘rganish, bilishga yo‘naltirilganligi, fikrlarining manbaalari va harakatga keltiruvchi mexanizmlari asosida pedagogik kuzatuvni loyihalashtirish va o‘z-o‘zini analiz qilishni rivojlantiradi. Nazariy

pedagogik tafakkur “fikr ustida mulohaza yuritish” ko‘rinishida amalga oshiriladi. Uning natijasi o‘laroq o‘qituvchi ongining ichki tuzilishining qayta tiklanishi vujudga keladi. Bu esa o‘z navbatida o‘qituvchi tomonidan o‘quvchining ichki olamini o‘zgartirishga imkoniyat yaratadi. O‘qituvchi tomonidan amalga oshirilayotgan refleksiya ichki tomonlama jarayon bo‘lib, tomonlar bir-biri bilan bog‘liq xolda bir-birini taqozo qiladi. Mazkur jihati bilan ham tarbiyachi, ham tabiyalanuvchini ham rivojlantirish manbayi bo‘lib xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, nazariy va pedagogik tafakkurni egallash natijasida erkin tanlash imkoniyatini dolzarblashtirish zarur ko‘rinadi. Ikkinchidan konseptual va semantik sohalarda erkin yo‘naltirilganlikni, pedagogik voqelikni muammoli ko‘rishni, bilish jarayonida jarayonlar va hodisalarning chuqur mohiyatiga kirib borishni, pedagogik faoliyatning strategik xususiyatini, tarbiyachining kasbiy konsepsiyasining mavjudligini, nostandart, faoliyatning tayyor modellariga bog‘lanmaslik, innovatsion farazlarni ilgari surish, pedagogik shtamplar va stereotiplardan mustaqillik qobiliyatning mavjudligini nazarda tutadi. Bu tarbiyachining tanlov erkinligini ta‘minlaydi, ongli kasbiy tanlov qilishga yordam beradi, «o‘quv materiali» bo‘yicha erkin harakat qiladi va natijada o‘zini barkamol, o‘zini o‘zi rivojlantirish va mukammallashuvga olib keladi.

Adabiyotlar:

1. Андреева Н.Н. Философия и история образования. - Москва, 1999.
2. Дьюи Дж. Демократия и образование: Пер. с англ. - Москва, 2000.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - СПб., 2002.
4. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т.2.- Москва, 1983.
5. Гордеева Н.Д., Зинченко В.П. Роль рефлексии в построении предметного действия// Человек, № 6, 2000.
6. Фейербах Л. Сочинения: В 2 т. Т.1. / Пер. с нем.- Москва, 1995.
7. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. - Москва, 1990.
8. Кон И.С. В поисках себя: Личность и её самосознание. - Москва, 1984.
9. Toxirjon, U. (2024). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA O‘RTASIDAGI O‘ZARO TA‘SIRNI O‘RGANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 22-27.